

Measuring and evaluating spatial feasibility of urban services (Case study: nine areas Shiraz city)

Mirzaee, J^a. Peyvastegar, Y^{b,1}. Kalantari Khalilabad, H^c

^a PhD Student of Urban Planning, Yasuj Branch, Islamic Azad University, Yasuj, Iran.

^b Assistant Professor of Urban Planning and Architecture Department, Yasuj Branch, Islamic Azad University, Yasuj, Iran.

^c Professor of ACECR, Member of Urban Planning and Management Group, Institute of Humanities and Social Studies, Tehran, Iran.

ABSTRACT

Objective: The evaluation of urban land use reflects a clear picture of the city's perspective and how to allocate urban space to the needs of the city over time and in order to achieve the city's development goals. The main objective of this paper is to evaluate the feasibility of service utilities in Shiraz in a comprehensive and detailed plan and to examine the effective factors in its realization and non-fulfillment.

Methods: The research method is descriptive-analytic. First, using library-related resources, the concepts related to the use of lands were investigated and then, using statistical methods, the level of feasibility of service utilization of the detailed plan was analyzed in Shiraz areas. In order to achieve the research objectives in this study, the GIS and EXCEL software has been utilized by entropy method. Finally, using the ranking of the regions in terms of per capita utilization of service utilities in the regions relative to the proposed per capita of the master plan in 1368, has taken place.

Results: The results show that the utilization rate of utilities for the comprehensive plan of Shiraz after more than two decades has not been realized. The analysis of the weighted model indicates that the 4,2,6 regions have the highest environmental sustainability and the lowest 1, 7, and 5 regions.

Conclusion: This suggests that the spatial distribution of inappropriate and unfair service utilities in the area of the Shiraz area is inadequate, and analysis of the use of indicators of capacity and social justice indicates a quantitative and qualitative turmoil in the use of nine areas of Shiraz.

Keywords: Feasibility, Service Uses, Entropy Method, Weighting Model, Shiraz City.

Received: June 20, 2019

Reviewed: July 31, 2019

Accepted: August 22, 2019

Published Online: December 23, 2019

Citation: Mirzaee, J., Peyvastegar, Y., Kalantari Khalilabad, H (2019). *Measuring and evaluating spatial feasibility of urban services (Case study: nine areas Shiraz city)*. Journal of Urban Social Geography, 6(2), 145-167. (In Persian)

DOI: [10.22103/JUSG.2019.1996](https://doi.org/10.22103/JUSG.2019.1996)

¹ Corresponding author at: Islamic Azad University of Yasuj, Yasuj, Iran, P.C:7591493686. E-mail address: peyvastehgar@gmail.com (Mirzaee, J).

سنجش و ارزیابی تحقق‌پذیری فضایی خدمات شهری (مطالعه موردی: مناطق نه‌گانه شهر شیراز)

جهانبین میرزایی^a، یعقوب پیوسته گر^b، حسین کلاتتری خلیل‌آباد^c

^a دانشجوی دکتری شهرسازی، واحد یاسوج، دانشگاه آزاد اسلامی، یاسوج، ایران.

^b استادیار گروه شهرسازی و معماری، واحد یاسوج، دانشگاه آزاد اسلامی، یاسوج، ایران.

^c استاد جهاد دانشگاهی، عضو گروه برنامه‌ریزی و مدیریت شهری، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی، تهران، ایران.

چکیده

تبیین موضوع: ارزیابی کاربری اراضی شهری منعکس‌کننده تصویری گویا از منظر و سیمای شهر و همچنین چگونگی تخصیص فضای شهری به کاربری‌های موردنیاز شهر در طی زمان و در جهت رسیدن به اهداف توسعه شهر می‌باشد. هدف اصلی این مقاله ارزیابی تحقق‌پذیری کاربری‌های خدماتی شهر شیراز در طرح جامع و تفصیلی و بررسی عوامل مؤثر در تحقق و عدم تحقق آن می‌باشد.

روش: روش تحقیق توصیفی-تحلیلی است. بدین صورت که ابتدا با بهره‌گیری از منابع اسنادی-کتابخانه‌ای، مفاهیم مرتبط با کاربری اراضی مورد بررسی و سپس با استفاده از روش‌های آماری میزان تحقق‌پذیری کاربری‌های خدماتی طرح تفصیلی در مناطق شهر شیراز تجزیه و تحلیل شده است. جهت دستیابی به اهداف تحقیق در این پژوهش از نرم افزار GIS و EXCEL، روش آنتروپی و بهره‌گرفته شده است. در نهایت با استفاده از رتبه بندی مناطق از لحاظ تحقق پذیری سرانه کاربری‌های خدماتی مناطق نسبت به سرانه پیشنهادی طرح جامع ۱۳۶۸، صورت گرفته است.

یافته‌ها: نتایج نشان می‌دهد که سرانه کاربری‌های خدماتی طرح جامع شهر شیراز پس از گذشت بیش از دو دهه تحقق پیدا نکرده است و تحلیل مدل وزنی گویای این است که مناطق ۴، ۲، ۶ بیشترین پایداری محیطی و مناطق ۱ و ۵ کمترین آن را داشته اند که این امر بیانگر پراکنش فضایی نامناسب و ناعادلانه کاربری‌های خدماتی در سطح مناطق شهر شیراز است.

نتایج: تحلیل کاربری‌ها با شاخص‌های ظرفیت و عدالت اجتماعی حاکی از آشفتگی کمی و کیفی در کاربری‌های نواحی نه‌گانه شهر شیراز است.

کلیدواژه‌ها: تحقق‌پذیری، کاربری‌های خدماتی، روش آنتروپی، مدل جمع وزنی، شهر شیراز.

انتشار آنلاین: ۱۳۹۸/۰۷/۰۱

پذیرش: ۱۳۹۸/۰۵/۳۱

بازنگری: ۱۳۹۸/۰۵/۰۹

دریافت: ۱۳۹۸/۰۱/۳۱

استناد: میرزایی، جهانبین؛ پیوسته گر، یعقوب؛ کلاتتری خلیل‌آباد، حسین (۱۳۹۸). *سنجش و ارزیابی تحقق‌پذیری فضایی خدمات شهری (مطالعه موردی: مناطق نه‌گانه شهر شیراز)*. دوفصلنامه جغرافیای اجتماعی شهری، ۶ (۲)، ۱۶۷-۱۴۵.

DOI: 10.22103/JUSG.2019.1996

^۱ نویسنده مسئول: دانشگاه آزاد اسلامی واحد یاسوج، یاسوج، ایران، کد پستی: ۷۵۹۱۴۹۳۶۸۶ رایانامه: peyvastehgar@gmail.com (یعقوب پیوسته گر)

مقدمه

به طور کلی، مبانی تهیه طرح‌های شهری در ایران بر گرفته از مصوبات شورایعال شهرسازی و معماری ایران و نیز متکی بر قانون تغییر نام وزارت آبادانی و مسکن به وزارت مسکن و شهرسازی است، اما سرمنشاء نظری آن از جریانهای توسعه‌ی شهری در سطح جهانی سرچشمه می‌گیرد (سعید نیا، ۱۳۸۰:۱۲۰). جریان توسعه شهرنشینی در ایران نسبت به جوامع صنعتی با یک قرن تاخیر رخ داده است؛ هر چند فرایند و حتی خصوصیات شهرنشینی در کشورهای توسعه نیافته به کلی با کشورهای صنعتی متفاوت است و در واقع یک جریان برونزا تلقی می‌شود، اما در اصل، حاصل کار دارای تفاوت ماهوی نیست. حاصل توسعه، شکل گرفتن تجمعات عظیم انسانی و اسکان در مجموعه فاقد انتظام شهری است (پوراحمد و همکاران، ۱۳۸۵:۱۷).

در حال حاضر مبانی نظری تهیه طرح‌های شهری در ایران متکی بر مدل پوزیتویستی یعنی شناخت - تحلیل - طرح است. این مدل به رغم آنکه مدت‌ها الگو و روش تهیه طرح‌های شهری در کشورهای مختلف جهان بود، به تدریج جای خود را به مدل سیستماتیک تحلیل - طرح - سیاست می‌دهد که به مفهوم رسیدن به اهداف و سرانجام ارزیابی و سیاست‌گذاری برای اجزاء است (مهندسین مشاور شامند، ۱۳۷۹:۲۷). به این ترتیب به رغم آنکه تغییرات مبانی نظری تهیه طرح‌های شهری در ایران، عمدتاً تغییرات محتوایی نبوده است، در بیشتر کشورهای توسعه یافته روند تهیه طرح‌ها و مبانی نظری آن به ویژه از اواخر دهه ۷۰ و اوایل دهه ۸۰، دستخوش تغییرات بنیدی شده است. نظریه پردازان، شهر و منطقه را به عنوان یک سیستم باز مورد توجه و نگرش قرار می‌دهند که تداوم حیات آن منوط به تعدیل خود در مقابل تغییرات محیط خارجی و داخلی است (Minuchin, 2012, 11).

در این سالها به تدریج طرح‌های شهری، خصلت استراتژیک (راهبردی) یافته و برنامه ریزی شهری از یکسو به برنامه ریزی فضایی و از سوی دیگر به برنامه ریزی عملگرا؛ گرایش یافت. این تحولات بر پایه روش‌های سیستمی به جای صرف نیرو برای شناخت جامع "موضوع"، تلاش خود را متوجه تحلیل جامع "مسأله"، کرده است، زیرا هم در "عمل" و هم در "تئوری" مشخص شده است که حل مسأله پیش از هر چیز، مستلزم صورت بندی درست از مسأله است (مهديزاد، ۱۳۸۲:۷۷). در بسیاری از کشورهای توسعه یافته تغییرات اساسی در مبانی طرح‌های شهری صورت گرفته و جهت گیری کلی آنها به سمت مردمی شدن بیشتر و انطباق با درخواست‌های جامعه مدنی بوده است (Mc Farlance, 2011: 24). اگرچه این طرح‌های توسعه شهری، به ویژه طرح‌های جامع با صرف هزینه و وقت زیادی تهیه شده اند و تأثیرات خوب و قابل توجهی در منطقه بندی کاربری‌ها و رعایت ضوابط و مقررات ساختمانی داشته اند، لکن به دلایلی، امکان تحقق بخشیدن به همه اهداف مورد نظر فراهم نشده است (مرکز مطالعات برنامه ریزی کشور، ۱۳۸۲:۳۷). مکانیسم توسعه شهری در تناقض با طرح جامع شهری سنتی می‌باشد چرا که این طرح‌ها از انطباق با تحولات و تصحیح فرایندها عاجز می‌باشد (Qian: 2013: 77-78). یکی از شهرهای ایران که از مشکلات ناشی از توزیع کاربری‌های رنج می‌برد، شهر شیراز است. هدف اصلی این پژوهش این است که به بررسی و تحلیل عوامل مؤثر در تحقق و عدم تحقق کاربری‌های خدماتی شهر شیراز پرداخته و سپس راه حل‌های بهینه و راهبردی در زمینه بهبود وضعیت آن ارائه داده شود. بدین منظور تحقیق حاضر در پی پاسخگویی به سؤالات زیر است: آیا کاربری‌های خدماتی پیش بینی شده در طرح تفصیلی تحقق یافته است؟ توزیع کاربری‌های خدماتی طرح تفصیلی در مناطق شهر شیراز با توجه به سرانه‌های استاندارد به چه صورت است؟ چه عواملی در تحقق و یا عدم تحقق کاربری‌های خدماتی طرح تفصیلی شیراز مؤثر بوده است؟

پیشینه نظری

طرح های جامع شهری، طرح هایی فراگیرند که برای نظم و انسباط و نسق بخشیدن به عرصه های شهری و تعریف خطوط کلی توسعه، پس از بررسی و وضعیت موجود و نیازسنجی های متناسب، ارزیابی قدرت عمل مؤلفه های تأثیرگذار و همچنین با آینده نگری واقع بینانه بر اساس افق های زمانی برای شهر ها تهیه می شوند (راهنمایی، ۱۳۸۳:۹۵). طرح های جامع شهری، بیشتر به منظور ترویج ضوابط شهرسازی، کنترل توسعه شهرها، گرایش به نظام برنامه ریزی و هماهنگ سازی بخش های مختلف اقتصادی و اجتماعی تهیه می شوند (غماصی، ۱۳۸۳:۲۴). طرح جامع را می توان منطقی جهت انتخاب الگوی صحیح استفاده از اراضی شهری دانست (هال، ۱۳۸۱:۸۳). روند شهرسازی و الگوهای نظری و اجرایی در جهان و در ایران با سیر تحولی خود، تقدم و تأخر بصری را در شهرها، موجب شده اند هر چند از نظری چهارچوب های فرایند شهرسازی معاصر ایران از روند شهرسازی جهان با تأخیر ۶۰ ساله، الگوپذیری صرف داشته و همین نگاه یک سویه در استفاده از طرح ها و الگو های کالبدی از دوران قاجار تا به امروز نمود داشته است. اما نمی توان از مفاهیم اجتماعی و فرهنگی شهروندان ساکن در این شهر چشم پوشی کرد، امری که از این مقطع تاریخی به بعد، نادیده انگاشته شده است که نتایج آن را می توان در موفقیت و یا عدم طرح های شهری بررسی و مطالعه کرد (مرکز مطالعات برنامه ریزی کشور، ۱۳۸۲). این ضعف بزرگ که ایران را مقلد صرف کشورهای غربی کرده و از الگوهای بومی غفلت ورزیده، این یکی از علت های اصلی بی سر و سامانی نتایج طرح های جامع شهری در ایران است (زنگی آبادی، ۱۳۹۳: ۵۸-۴۱). توزیع تسهیلات و خدمات و کیفیت آنها بطور تفکیک ناپذیری با رفاه اجتماعی پیوند دارند. آنها را نمی توان از موضوع حاشیه ای، همچون نابرابری شهروندان و آزادی های شخصی تفکیک کرد. باید خاطر نشان کرد که حتی زیباترین مکان ها و بهترین آنها از لحاظ موقعیت دسترسی و زندگی اگر با فقدان یا ضعف دسترسی به منابع و امکانات مواجه باشد، نمی تواند برای رفاه ساکنان لذت بخش و مفید باشد (رستمی، ۱۳۸۸:۲۹). هدف از عدالت فضایی، توزیع عادلانه نیاز های اساسی، امکانات، تسهیلات و خدمات شهری در میان محلات و مناطق مختلف شهری است، بطوریکه هیچ محله یا منطقه ای نسبت به منطقه یا محله دیگر از نظر برخورداری برتری فضایی نداشته باشد و اصل دسترسی برابر رعایت شده باشد، به علاوه از لحاظ سرانه برخورداری با توجه به میزان جمعیت در هر منطقه از شهر اختلاف زیادی وجود نداشته باشد (Harvey, 1996:106).

در شهر، عدالت با سه اصل کارایی، کیفیت محیطی و سرزندگی، چهار مقوله عمده شهرسازی است (سعیدنیا، ۱۳۸۲:۵۴). مفهوم عدالت از منظرهای گوناگونی قابل تامل است و مفاهیمی چون: عدالت اجتماعی، عدالت فضایی، عدالت جغرافیایی و عدالت محیطی نیز متأثر از چند بعدی بودن این مفهوم است، اما مطلب حائز اهمیت این است که اساس هرگونه تغییر در سازمان فضایی در روابط اقتصادی - اجتماعی و توزیع درآمد در جامعه اثر مستقیم می گذارد و مسلماً استفاده از سازکارها و برنامه ریزی های مختلف می تواند تأثیرات ضد و نقیصی در برقراری و یا عدم برقراری عدالت کند (مرصوصی، ۱۳۸۳:۹۱). بطورکلی در صورتی که فضاهای شهری ایران غیرمتعادل ساماندهی شود، امکان دستیابی به عدالت اجتماعی وجود ندارد (پاپلی یزدی، ۱۳۸۳:۶). مفهوم عدالت اجتماعی از دهه ۱۹۶۰ وارد ادبیات جغرافیای شده، اما ریشه این نوع جغرافیای مردمی که در جهت رسیدن به عدالت اجتماعی تلاش می کند، به پیشنهاد های پتروکروپتکین در زمینه پیکار علیه فقر، ناسیونالیسم اروپایی و نژاد پرستی در بیش از یک قرن قبل بر می گردد (شکویی، ۱۳۸۲:۱۸۹). توزیع فضایی متعادل خدمات شهری از مهم ترین نشانه های عدالت اجتماعی در شهر به شمار می رود. عدالت اجتماعی در شهر یعنی تدام حفظ منافع گروه های اجتماعی متفاوت بر اساس گسترش بهینه منابع شهری، درآمدها و هزینه ها (GRAY, 2002, 27). مسئله مهم در توزیع عادلانه امکانات به عنوان راهبرد عدالت اجتماعی، چگونگی توزیع خدمات و توانایی ها بین نواحی شهری است (هاروی، ۱۳۷۹:۹۷). نظام کاربری اراضی، امروزه

به یکی از عرصه های تشدید نابرابری های اجتماعی در شهرها بدل شده است (قرخلو و دیگران، ۱۳۸۹:۸۹). عدالت اجتماعی با مفهوم رفاه نیز رابطه تنگاتنگی داشته (جاجرمی و همکاران، ۱۳۸۵:۶) و از شاخص های آن به شمار می رود (علی اکبری، ۱۳۸۳:۵۸). رفاه جامعه در گرو اطمینان از این نکته است که همه شهروندان آن احساس کنند سهمی در آن دارند و از جریان عادی جامعه کنار گذاشته نشده اند (برآبادی، ۱۳۸۴:۱۲۷). مفهوم عدالت و کاربرد آن، پیشینه طولانی دارد و فیلسوفان و اندیشمندان از قدیم تاکنون در مورد آن دیدگاه های خود را بازگو کرده اند. افلاطون، فیلسوف بزرگ یونانی، در کتاب "جمهوریت" بطور مفصل از عدالت سخن می گوید. به نظر او عدالت اجتماعی هنگامی برقرار می شود که هرکس به کاری دست زند که شایستگی و استعداد آن را دارد. البته در این مورد آثار راولز، رشر و رانسیمن نمونه های برجسته ای هستند (حکمت نیا، ۱۳۹۰: ۱۷۹-۱۶۵). به تازگی این موضوع دوباره مورد توجه قرار گرفته و به اشکال امروزی تری بیان شده است (هاروی، ۱۳۷۹:۹۷). جان استورات میل نخستین کسی است که اصطلاح عدالت اجتماعی را به معنای امروزی آن بکار برد. طبق نظر وی عدالت اجتماعی یعنی: جامعه رفتار یکسانی با تمام کسانی که شایستگی یکسانی دارند، داشته باشد (Miller, 1999, 2). دیوید اسمیت نیز نخستین جغرافی دانی بود که درباره کیفیت زندگی، رفاه و عدالت اجتماعی در جغرافیا سخن گفت (اسمیت، ۱۳۸۱، ۱۶۹).

نخستین کار نظام یافته در فضا و نابرابری اجتماعی از جانبی رابرت پارک صورت گرفته است. وی با توجه به ماهیت نابرابری فضای شهری، به نقش ویژه ی سلطه در ایجاد این فضای نابرابری شهری، به نقش ویژه سلطه در ایجاد این فضای نابرابر نیز اشاره می کند (افروغ، ۲۰۳، ۱۳۷۷). بررسی های مختلف در مورد طرح های توسعه شهری به خصوص طرح های جامع نشان می دهد که گرچه در تمامی شهرها، اجزایی از طرح ها به خصوص شبکه معابر پیشنهادی به اجر درآمده اند؛ ولی به لحاظ عدم اتخاذ سیاست های اجرایی مشخص و نبود دستگاه هماهنگ کننده و سازمان یافته، تحقق برنامه ریزیهای دقیق و طرح ریزی از پیش اندیشیده با موفقیت لازم همراه نبوده است (مزینی، ۱۳۷۸: ۴۷). در اصل این طرح ها، پیشنهادهای مشخص علمی برای اجرایی نمودن طرح ها یا به اجرا گذاشتن طرح ها، به ندرت مطرح بوده است (زنگی آبادی، ۱۳۹۳: ۴۱-۵۸). عدم توجه به اجرا در برنامه ریزی ها عاملی است تا طرح ها را ایده آلی، مجرد و در نهایت غیرواقعی نماید (Tretter, 2012, 297-301). یکی از نواقص و کمبودهای اساسی طرح های توسعه شهری، جدایی میان روند تهیه طرح ها و روند اجرایی آنها است، به نحوی که بطور معمول مسوولیت تهیه طرح ها و مسوولیت اجرای آن به عهده دو نهاد متفاوت و جدا از هم واگذار می شود (کلانتری، ۱۳۸۵: ۹-۳). طبق مقررات جاری، تهیه و تصویب طرح های جامع، به عهده وزارت راه و شهرسازی و شورای عالی شهرسازی و معماری است. اما مسوولیت اجرایی آنها بر عهده مدیریت شهری (شهرداری ها و شورای اسلامی شهرها) و سازمان های مؤثر در توسعه شهر واگذار شده است. این وضعیت یکی از عوامل مؤثر در ناکامی و عدم تحقق طرح های توسعه شهری محسوب می شود. بر این اساس، پیوستگی متقابل میان اهداف طرح های توسعه و امکانات اجرایی یکی از اصولی است که باید لحاظ شود و مراحل برنامه ریزی و اجرا باید به عنوان یک فرایند واحد تلقی شوند (زنگی آبادی، ۱۳۹۳: ۴۱-۵۸). به گونه ای که ارزیابی عملیاتی و پیاده سازی فرایند برنامه ریزی شهری توجه گسترده ای از برنامه ریزان شهری و محققان را در سال های اخیر به خود جلب نموده است (Longa et al, 2012: 103-111). بدیهی است هدف نهایی هر طرح توسعه شهری عملی ساختن پیشنهادی آن است. تحقق اهداف هر طرح نیازمند مشارکت و همکاری نیروهای مؤثر در حیات شهر است (رهنما، ۱۳۸۷: ۴۷). تصویری که از عملکرد طرحهای توسعه ی شهری تاکنون ارائه شده است، عمدتاً مربوط به سه دهه ای است که کشور با افزایش سریع جمعیت و رشد شتابان شهرنشینی مواجه بوده است و از این رو کیفیت اجرا و میزان توفیق برنامه های بخشی، در طرح های ناموفق و یا در عمل و اجرا، کمی موفق یا نسبتاً موفق ارزیابی شده است. نتایج طرح مطالعاتی ارزیابی میزان موفقیت ۷ طرح جامع که توسط سامان مدیریت برنامه ریزی کشور و با استفاده از خدمات مشاوره ای

صورت می گیرد، حاکی از ناموفق بودن طرح ها در زمینه هدایت و کنترل رشد و توسعه حوزه نفوذ و ارتقای کیفیت زندگی در حوزه نفوذ و نیز ناموفق بودن طرحها در زمینه تحقق کاربری ها و نوع استفاده از اراضی، تحقق شبکه ها و تحقق تقسیمات کالبدی در شهرها و نیز موفقیت کم در زمینه تحقق نحوه گسترش و جهات توسعه و محدوده های مصوب و موفقیت نسبی در تحقق تراکم های ساختمانی وسایر ضوابط ساختمانی بوده است (مهندسین مشاور شارمند، ۱۳۷۸: ۱۵۲).

پیشینه عملی

در سال ۱۳۴۵ اولین طرح های جامع شهری در ایران شکل می گیرند و این خود نشان می دهد که شهر به عنوان عنصری - مستقل مورد توجه قرار گرفته است (حبیبی، ۱۳۸۶: ۲۱۹). ولی سابقه تهیه طرح های توسعه شهری در سطح جهان به انقلاب صنعتی باز می گردد، به طوری که بعد از رشد سریع شهرنشینی، طرح های توسعه شهری برای حل معضلات و مشکلات شهری و استفاده از زمین برای فعالیت های مختلف شهری در قالب برنامه ریزی جامع، ابتدا در اوایل قرن بیستم توسط کسانی چون پاتریک گدس و لویز مامفورد بنیان نهاده شده و در کشور انگلستان و آمریکا جنبه قانونی و رسمی پیدا کرد و سپس از طریق جنبش سازی مدرن (منشور آتن، ۱۹۳۳) به صورتی فراگیر در جهان به کار گرفته شد (تقوایی و موسوی، ۱۳۹۵: ۶۶).

بهروان در سال ۱۳۷۷ در پایان نامه خود با عنوان بررسی عملکرد طرح های جامع شهری در مورد شهر مهاباد، علت تحقق نیافتن طرح جامع این شهر را فقدان تناسب بین اعتبارات مورد نیاز جهت اجرای پروژه های پیشنهادی و توان مالی مهاباد، نبود ارتباط لازم بین مطالعات اقتصادی، اجتماعی انجام شده در سطح شهر می داند.

صابری فر (۱۳۷۸) در رساله دکتری خود تحت عنوان «نقد و تحلیل برنامه ریزی کاربری اراضی شهری مورد: شهر مشهد» به این نتیجه رسیده است که کاربری ها در شهر مشهد بر اساس میزان جمعیت و وسعت هر منطقه توزیع نشده و مدل های جاذبه، لاری و فاصله اقلیدسی تنها بخشی از واقعیات را بیان می دارند و با توجه به شرایط و ویژگی های اقتصادی، اجتماعی و جمعیتی و ... قادر نمی باشند تمامی جنبه های مورد بررسی را تشریح نمایند.

زیاری (۱۳۸۱) در مقاله ای با عنوان «برنامه ریزی کاربری اراضی شهر میناب» به بررسی وضع موجود کاربری ها از نظر کمی و کیفی پرداخته و به این نتیجه رسیده است که بعضی از کاربری ها دارای کمبودهایی می باشند و پیشنهاد می کند که با توجه به افزایش جمعیت در افق ۱۳۹۰، شهر با کمبود زمین روبرو خواهد شد و با توجه به وجود فضاهای خالی در درون شهر و پراکندگی شهری، عدم گسترش فیزیکی شهر را توصیه نموده است. پور احمد و همکاران (۱۳۸۵) مطالعه ای در باره آسیب شناسی طرح های توسعه شهری در کشور را داشته اند و به این نتیجه رسیده اند که آسیب شناسی طرح های توسعه شهری در جهت شناخت نارسایی ها و اصلاح آنها از ضروریات است.

مختاری ملک آبادی (۱۳۸۶) در پایان نامه ای تحت عنوان «تأثیر تکنولوژی اطلاعات بر برنامه ریزی کاربری اراضی شهری (نمونه موردی: کاربری های فرهنگی - تفریحی در شهر اصفهان)» به این نتیجه رسیده است که بین جمعیت و سطوح کاربری ها و جمعیت و سرانه و کاربری های فرهنگی - تفریحی، ارتباط ضعیفی وجود دارد و از روند مناسبی تبعیت نمی کند و تنها ۴۰ درصد سرانه پیشنهادی طرح تفصیلی در مناطق یازده گانه شهر اصفهان تحقق یافته است.

تقوی و موسوی (۱۳۸۶) در مقاله ای با عنوان میزان تحقق پذیری طرح هادی شهر مهریز در استان یزد به این نتیجه رسیدند که عدم تحقق جمعیت پیش بینی شده و برآورد نادرست سرانه ها و بی توجهی به نقش و جایگاه شهر در استان و منطقه و فقدان طرح های بالادست بر عدم تحقق پذیری مناسب طرح های هادی شهری مهریز تأثیرگذار بوده است. شکوهی و خلیجی (۱۳۸۸) در مقاله ای با عنوان مروری بر دلایل عدم تحقق طرح های جامع نمونه موردی شهر بانه، با بررسی و شناخت نقاط ضعف و قوت طرح های جامع پرداخته اند. حسن زاده دلیر و همکاران (۱۳۸۶) در مقاله ای با

عنوان بررسی تغییرات کاربری اراضی شهری در طرح جامع و تفصیلی شهر ایلام طی دهه ۱۳۸۲-۱۳۷۲ به این نتیجه رسیده اند که عدم تعادل و ناهماهنگی بین کاربری های شهری است که این موضوع از عدم دقت نظر کافی برنامه ریزان شهری در زمان تهیه کاربری های شهری در نادیده گرفتن ارتباط بین جمعیت شهری و سطوح مورد نیاز کاربری ناشی می شود. محمدی (۱۳۸۷) در پایان نامه ای تحت عنوان «تحلیل کاربری اراضی شهری دوگنبدان با تاکید بر توسعه پایدار شهری» به دنبال دستیابی به نظام مطلوب کاربری اراضی شهر در راستای توسعه پایدار شهری و ایجاد نظام یکپارچه کاربری اراضی شهری دوگنبدان است.

حکمت نیا و همکاران (۱۳۹۰) در مقاله ای تحت عنوان: تحلیل توزیع فضایی خدمات عمومی شهری با استفاده از روش استاندارد سازی داده ها، تاکسونومی عددی و مدل ضریب ویژگی (شهر اردکان)، به این نتیجه رسیده اند که توزیع فضایی خدمات شهری نامتعادل است. وارثی و همکاران (۱۳۹۱) در مقاله ایی با عنوان ارزیابی میزان تحقق پذیری طرح جامع شهر جدید بینالود به این نتیجه رسیده است که در دجه اول باید مشکلات عدم تحقق جمعیت شهر جدید بینالود که مهم ترین آن نبود خدمات و امکانات مناسب است رفع گردد تا این شهر به اهداف پیش بینی خود نزدیک تر شود.

حاتمی نژاد (۱۳۹۲) در مقاله ای با عنوان سنجش الگوی توزیع فضایی خدمات شهری در منطقه ۵ شهر تهران به کمک مدل آنتروپی و ویلیا مسون به این نتیجه رسید است که توزیع نامناسب و کمبود خدمات شهری به نسبت جمعیت در سطح نواحی دارای پتانسیل و ساخته نشده موجود می توان خدمات شهری لازم را ارائه داد.

قربانی و همکاران (۱۳۹۲) به ارزیابی انطباق مکانی در فرایند اجرای طرح های جامع شهری، شهر بناب پرداخته اند و به این نتیجه رسیده اند که مهمترین گام برای رسیدن به برنامه ریزی مستمر و پویا، ارزیابی طرح توسعه است. زنگی آبادی و همکاران (۱۳۹۳) به ارزیابی عوامل اثر گذار بر عدم تحقیق پذیری طرح های جامع شهری در ایران و چالش های مربوط به آن را در محوره تاریخی فرهنگی منطقه ۶ شهر تبریز پرداخته اند و به این نتیجه رسیده اند که محاسبه نادرست تحولات جمعیت، عدم تحقق سلسله مراتب مراکز شهری، عدم تحقق جمعیت پذیری مناطق و محلات شهری و به تبع آن عدم تحقق تراکم پیشنهادی شمال شرقی شهر منجر شده است که طرح جامع در این محدوده تحقق نیابد. شمعی و همکاران (۱۳۹۳)، به ارزیابی تحقق پذیری مؤلفه توسعه فضایی - کالبدی طرح جامع شهر بیجار پرداخته است و به این نتیجه رسیده اند که مشارکت نکردن نخبگان و جمعیت بومی در فرایند تهیه و تدوین و نظارت مستمر و ضعف در انعطاف پذیری طرح از دلایل عدم موفقیت طرح جامع بیجار بوده است. سایر مطالعاتی که در زمینه بررسی و ارزیابی طرح های جامع در کشور صورت گرفته است از جمله می توان به موارد زیر اشاره نمود: زریبافیان (۱۳۷۲) ارزیابی طرح جامع شهر سنندج، کلایه (۱۳۷۳) ارزیابی طرح جامع اسلام شهر، آقاجان (۱۳۷۴) ارزیابی طرح جامع شهر قم، قربانی (۱۳۷۵) ارزیابی طرح جامع شهر ارومیه، بهروان (۱۳۷۷) ارزیابی طرح جامع شهر مهاباد، شفییعی (۱۳۷۹) ارزیابی طرح جامع اصفهان، رضایی (۱۳۷۹) ارزیابی طرح جامع شهر مرند و ثابتی منش (۱۳۸۱) به ارزیابی طرح جامع کرمانشاه با تاکید بر ابعاد فضایی - کالبدی پرداخته است. با توجه به پیشینه پژوهش و الگوهای توسعه شهری در ایران پیچیده شدن محیط های شهری، گسترش عوامل دخیل در توسعه شهر مطالعه بر علت های عدم تحقق پذیری طرح جامع شهری، از نیاز های مبرم مدیریت شهری می باشد. در این پژوهش به تحلیل روند تحلیل فضایی کاربری های خدماتی شهر شیراز با استفاده از GIS پرداخته شده است.

داده ها و روش شناسی

این پژوهش از لحاظ هدف، کاربردی و از لحاظ روش انجام، توصیفی - تحلیلی است. جامعه آماری کاربری های خدماتی مناطق شهر شیراز شامل پارک و فضای سبز، آموزشی، ورزشی، بهداشتی درمانی و مذهبی و فرهنگی می باشد.

جهت ارزیابی کاربری‌های مذکور، سرانه‌های وضع موجود و پیشنهادی طرح جامع دوم (۱۳۶۸) با سرانه‌های مصوب شورایی عالی شهرسازی و معماری و بازنگری طرح تفصیلی مقایسه گردید. همچنین از ضریب پراکنندگی ویلیامسون نیز برای سنجش روند تعادل و توازن فضایی کاربری‌های خدماتی مناطق شهر شیراز استفاده شده است. در راستای دستیابی به اهداف این پژوهش از روش‌های کتابخانه‌ای و میدانی در قالب نرم‌افزارهای Excel و Arc GIS بهره گرفته شده است. محدوده مورد مطالعه شامل شهر شیراز از بزرگ‌ترین نقاط جمعیتی در نیمه جنوبی کشور می‌باشد که با جمعیت ۱۴۶۰۶۶۵ نفر به ۹ منطقه‌ی شهرداری تقسیم شده است. شکل ۱، موقعیت مناطق شهری شیراز را نشان می‌دهد.

شکل ۱- نقشه پراکنش فضایی مناطق ۹ گانه شهر شیراز- منبع: شهرداری شیراز، ۱۳۹۵.

یافته‌ها

جدول (۱) جمعیت، سطوح خالص، سطوح ناخالص و تراکم جمعیت را در مناطق شهری شیراز نشان می‌دهد.

جدول ۱- وضعیت جمعیت و تراکم جمعیت در مناطق شهر شیراز

تراکم جمعیت (نفر در هکتار)	مساحت (هکتار)	درصد جمعیت به کل شهر شیراز	جمعیت (۱۳۹۳)	شرح
۷۵	۳۰۵۷	۱۵,۱۰	۲۳۰۲۳۹	۱
۱۰۶	۱۷۷۹۱	۱۲,۳۹	۱۸۸۹۰۶	۲
۱۱۱	۱۷۷۵	۱۲,۹۵	۱۹۷۵۲۹	۳
۸۱	۲۸۶۶	۱۵,۲۸	۲۳۳۰۱۷	۴
۹۳	۱۶۶۶	۱۰,۱۲	۱۵۴۳۷۰	۵
۵۶	۲۹۹۰۲	۱۰,۹۹	۱۶۷۶۶۶	۶
۸۲	۲۳۴۷	۱۲,۵۵	۱۹۱۱۴۲۷	۷
۱۲۲	۳۷۹	۳,۰۴	۴۶۳۴۵	۸
۴۷	۲۴۶۴	۷,۵۸	۱۱۵۵۳۸	۹
۷۹	۱۹۲۲۳	۱۰۰	۱۵۲۵۰۴۶	شهر شیراز

(مأخذ: شهرداری شیراز، معاونت برنامه‌ریزی، مدیریت آمار، فناوری، و سامانه اطلاعات مکانی، ۱۳۹۳)

این شهر در طی دهه‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۹۰ از رشد جمعیتی بالایی برخوردار بوده است. در دهه ۳۵-۴۵ دارای نرخ رشد ۴/۷ درصد، در دهه ۴۵-۵۵ نرخ رشد ۴/۹ درصد، در دهه ۵۵-۶۵ با نرخ رشد ۶/۳۹ درصد، در دهه ۶۵-۷۵، نرخ رشد ۲/۱۷ درصد، در دهه ۷۵-۸۵ نرخ رشد ۱/۵۴ درصد و بالأخره در دهه ۹۰-۸۵ نرخ رشدی معادل ۳/۵ درصد را دارا بوده

است. دلایل افزایش شدید جمعیت در دهه‌های ۴۵-۶۵ را می‌توان در سیاست‌های دولتی عدم کنترل جمعیت در سطح ملی، وقوع جنگ ایران و عراق و ورود مهاجرین جنگی و مهاجرپذیری شدید شهر شیراز در این دوران دانست. اما از دهه ۶۵-۸۵ پایان جنگ و بازگشت بخشی از مهاجرین جنگی، بکارگیری سیاست‌های کنترل جمعیتی از سوی دولت در سطح ملی، پایین آمدن سطح باروری با افزایش آگاهی اجتماعی، مشکلات اقتصادی تأمین خانوارهای پرجمعیت و افزایش اشتغال زنان، این رشد جمعیتی کاهش یافت. شهر شیراز در دوره‌های مختلف در امتداد محورهای اصلی برون‌شهری منتهی به آن به دو صورت متصل و منفصل (پراکنده) گسترش یافته است. نرخ رشد جمعیت این شهر در دهه ۷۵ - ۱۳۶۵ (۲/۹ درصد) نسبت به دوره ۶۵-۱۳۵۵، حدود ۴/۹۵ درصد کاهش داشته است. مساحت آن به ۲۰۱۰۳ هکتار در سال ۱۳۷۵ (حدود ۱/۵ برابر) افزایش یافته است. نرخ رشد جمعیت این شهر در دهه ۸۵-۱۳۷۵، نسبت به دوره قبل ۱/۴۴ درصد کاهش یافته، در صورتی که مساحت آن به ۳۴۰۰۰ هکتار در سال ۱۳۸۵ (۱/۶۹ برابر) رسیده و ادغام آبادی‌های پیرامون در خود را در پی داشته است (سازمان مسکن و شهرسازی، ۱۳۸۸: ۱۰۲). کاربری‌های شهر شیراز در طی زمان به طور سنتی و بدون طرح از پیش تعیین شده و بر اساس سلايق مالکین زمین شکل گرفته و باعث آشفتگی و مسائلی چون عدم توزیع متناسب کاربریها در سطح شهر و محلات، کمبود کاربریهای عمومی و خدماتی در سطح شهر، عملکرد نامناسب کاربریها، ناسازگاری بعضی کاربریها در سطح شهر، ایجاد مشکل در ارائه خدمات و زیربنای تجهیزات شهری و فاصله گرفتن سرانه‌های شهری با استانداردها شده است. از این‌رو برنامه‌ریزی جهت ساماندهی کاربری زمین شهر شیراز ضروری می‌باشد.

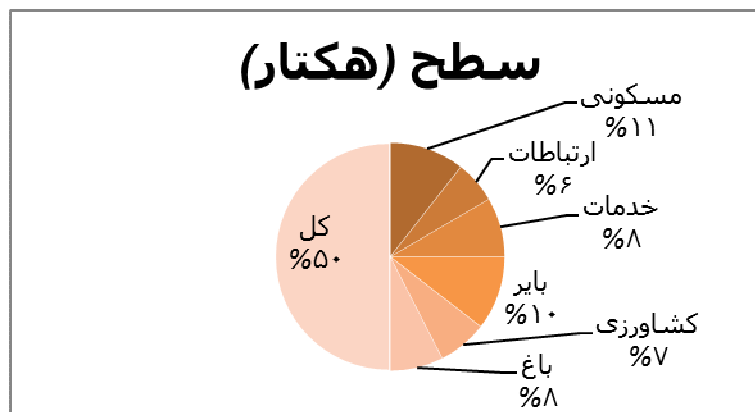
بررسی وضعیت کاربری کلانشهر شیراز در طرح جامع سال ۱۳۶۸

جدول (۲) وضعیت استفاده از اراضی شهر بر حسب کارکردهای مختلف در سطح شهر شیراز را نشان می‌دهد، بر این اساس بر مبنای طرح جامع سال ۱۳۶۸ سطح کل اراضی داخل محدوده پیشنهادی شهر شیراز معادل ۱۴۶۱۹/۷۱ هکتار می‌باشد، که وضعیت موجود نحوه استفاده اراضی به شرح زیر است.

جدول ۲- وضع سطح کل اراضی داخل محدوده پیشنهادی شهر شیراز در طرح جامع (۱۳۶۸)

نوع کاربری	سطح (هکتار)
مسکونی	۳۰۹۸/۷۰
ارتباطات	۱۷۴۸/۰۰
خدمات	۲۴۷۱/۰۰
بایر	۳۰۵۶/۶۷
کشاورزی	۲۰۴۴/۹۲
باغ	۲۲۰۰/۴۲
کل	۱۴۶۱۹/۷۱

شکل (۲)، وضع سطح کل اراضی داخل محدوده پیشنهادی شهر شیراز در طرح جامع (۱۳۶۸) را نمایش می‌دهد.

شکل ۲- وضع سطح کل اراضی درون شهر شیراز

از سطح اراضی خدماتی فوق‌الذکر تنها ۱۰۱۰/۷۴ به خدمات تعلق دارند و بقیه اراضی معادل ۱۴۶۰/۲۶ هکتار به کاربری‌های خاص شامل آموزش عالی، نظامی، رودخانه، گورستان، کوره‌پزی و دامداری اختصاص دارد. با توجه به جمعیت شهر شیراز در سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۶۵ (۸۲۶۵۸۳ نفر) ملاحظه می‌شود که سرانه مسکونی شهر ۳۷/۴۸ مترمربع و سرانه ارتباطات آن معادل ۲۱/۱۵ مترمربع است که نسبتاً مطلوب می‌باشد. لکن سرانه‌های خدماتی (منهای کاربری‌های خاص) ۱۲/۲۳ متر مربع است، که با توجه به استانداردهای قابل قبول (حدود ۲۰ متر مربع) به میزان قابل ملاحظه‌ای پایین‌تر است و بایستی برای رفع آن در طرح اقدامات لازم را بدست آورد. توزیع سرانه مسکونی در سطح شهر شیراز نشانی می‌دهد که بافت قدیم و مناطق توسعه جدید در جنوب شهر کمترین سرانه مسکونی را دارا هستند. توجه به ابعاد کوچک قطعات اراضی مسکونی در این مناطق، شدت تراکم جمعیت در اراضی مسکونی را نشان می‌دهد. بررسی و توزیع کاربری‌های خدماتی در شهر نشان می‌دهد که خدمات ناچیز موجود نیز دارای توزیع یکنواخت در شهر نبوده و در برخی مناطق کمبودها چشمگیرتر است. مراجعه به نقشه کمبودها و اضافه سرانه خدمات نشان می‌دهد که مناطق توسعه حاشیه‌ای جنوبی شهر کمترین سرانه خدمات را دارا هستند. در صورتی مناطق شمال شهر با سرانه مسکونی ۴۵ تا ۷۵ مترمربع عمدتاً دارای اضافه خدمات هستند.

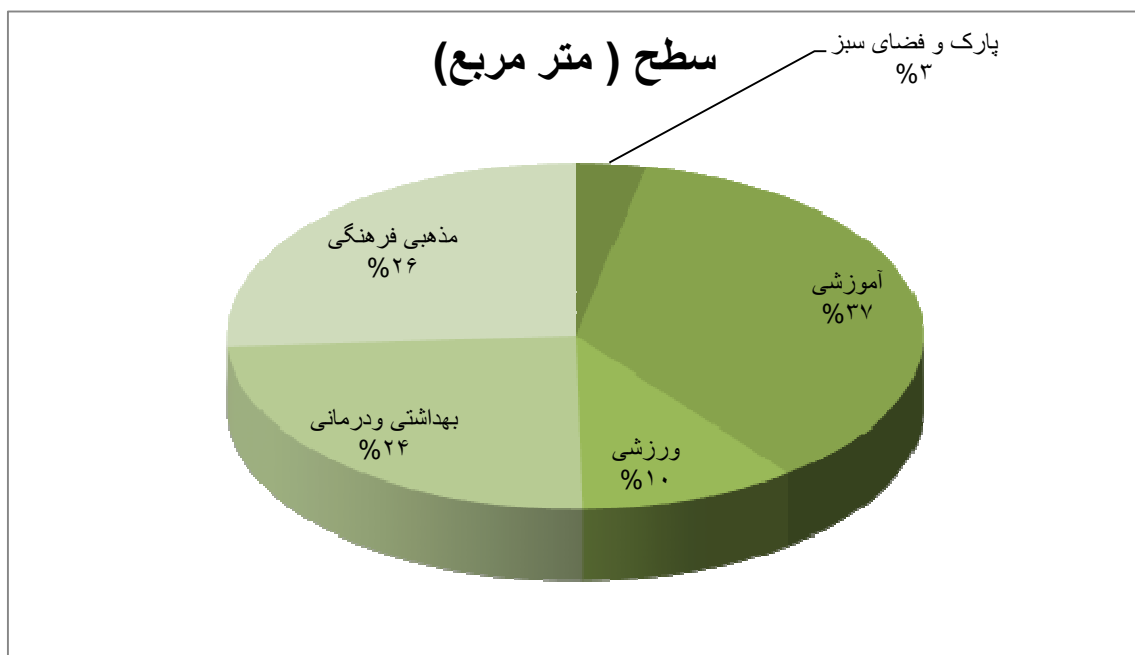
این عدم تعادل در توزیع خدمات در شهر باعث تشدید اختلاف قیمت اراضی گردیده، با قطبی شدن امکانات اقبال شهرنشین به نابسامانی‌های اجتماعی دامن می‌زنند. توسعه پراکنده مسکونی در حاشیه جنوبی شهر علاوه بر ایجاد محیط زیست نامناسب برای ساکنین باعث افزایش هزینه توسعه تاسیسات و خدمات شهری برای ارگان‌های مسئول گردیده است، پراکندگی خدمات شهری موجب افزایش حجم رفت و آمد سواره در شهر شده و دسترسی‌ها را در نقاط گرهی با مشکل روبه‌رو ساخته است. کارگاه‌ها و صنایعی که عمدتاً در مبادی ورودی به شهر ساخته می‌شوند، با گسترش شهر در داخل بافت شهری واقع شده و باعث اختلال در کارکرد آن گردیده‌اند. جدول شماره ۲، نحوه استفاده از اراضی شهر بر حسب کارکردهای مختلف و سرانه آن‌ها در شهر شیراز بر مبنای برداشت میدانی طرح جامع سال ۱۳۶۸ را نشان می‌دهد. بر اساس جدول (۳)، کاربری فضای سبز شهری با سرانه ۱/۱۰ مترمربع فاصله زیادی با سرانه‌ها و استانداردهای دیگر شهرهای جهان دارد. سرانه کاربری آموزشی ۱/۰۳ مترمربع، سرانه کاربری ورزشی ۰/۲۹ مترمربع، سرانه کاربری بهداشتی درمانی ۰/۶۹ مترمربع و سرانه کاربری مذهبی فرهنگی ۰/۷۴ متر مربع به ازای هر نفر می‌باشد. سرانه‌های مذکور بر مبنای جمعیت ۸۲۶۵۸۳ نفری شهر شیراز در سال ۱۳۶۵ محاسبه شده است.

جدول ۳- سرانه وضع موجود کاربری‌های خدماتی شهر شیراز در طرح جامع سال ۱۳۶۸

موجود		نوع کاربری
سرانه (مترمربع)	سطح (مترمربع)	
۰,۹۲	۷۵۹۰۰۰	پارک و فضای سبز
۱,۰۳	۸۴۹۹۰۰	آموزشی
۰,۲۹	۲۳۵۸۰۰	ورزشی
۰,۶۹	۵۶۶۴۴۵	بهداشتی درمانی
۰,۷۴	۶۰۹۳۰۰	مذهبی فرهنگی

(مأخذ: تحلیل یافته‌های تحقیق بر اساس داده‌های طرح جامعه شهر شیراز، ۱۳۹۷)

شکل (۳)، سرانه وضع موجود کاربری‌های خدماتی شهر شیراز در طرح جامع سال ۱۳۶۸ را نمایش می‌دهد

شکل ۳- سطح پارک‌های درون شهر شیراز

جدول (۴) سرانه پیشنهادی کاربری‌های خدماتی کلانشهر شیراز در طرح جامع سال ۱۳۶۸ را نشان می‌دهد. سرانه‌های پیشنهادی مذکور بر مبنای جمعیت ۱۲۴۹۹۰۰ نفری پیشنهاد شده است. در واقع جمعیت شهر شیراز در سال ۱۳۶۵، ۸۲۶۵۸۳ نفر بوده است، که بر این اساس جمعیت ۱۲۴۹۹۰۰ نفری در طرح جامع پیش بینی گردید.

جدول ۴- سرانه پیشنهادی کاربری‌های خدماتی شهر شیراز در طرح جامع سال ۱۳۶۸

پیشنهادی		نوع کاربری
سرانه (مترمربع)	سطح (مترمربع)	
۸,۳۷	۱۰۴۶۴۷۰۰	پارک و فضای سبز
۲,۲۱	۲۷۷۱۴۰۰	آموزشی
۱,۰۱	۱۶۸۱۰۰	ورزشی
۰,۸۲	۱۰۳۳۱۰۰	بهداشتی درمانی
۰,۹۵	۱۱۹۳۵۰۰	مذهبی فرهنگی

(مأخذ: تحلیل یافته‌های تحقیق بر اساس داده‌های طرح جامعه شهر شیراز، ۱۳۹۷)

جدول (۵) سرانه وضع موجود کاربری‌های شهر شیراز را نشان می‌دهد، جمعیت شهر شیراز در این دوره ۱۳۴۸۹۰۹ نفر و مساحت کل شهر شیراز در این دوره ۱۹۳۲۲۴۳۴۰ مترمربع می‌باشد. کاربری فضای سبز شهری با سرانه ۲/۲۹ متر مربع بیشترین میزان کاربری خدماتی شهر شیراز را دارا می‌باشد. کاربری‌های آموزشی، ورزشی فرهنگی مذهبی و بهداشتی درمانی به ترتیب با سرانه‌های ۱/۱۰، ۰/۶۸، ۰/۶۶ و ۰/۵۹ متر مربع به ازای هر نفر در رده‌های بعدی قرار دارند.

جدول ۵- سرانه وضع موجود کاربری‌های خدماتی شهر شیراز (۱۳۸۵)

پیشنهادی		نوع کاربری
سرانه (مترمربع)	سطح (مترمربع)	
۲,۲۹	۳۰۹۳۵۵۰	پارک و فضای سبز
۱,۱۰	۱۴۸۷۹۶۴	آموزشی
۰,۶۸	۹۲۱۷۵۲	ورزشی
۰,۵۹	۷۹۱۵۸۹	بهداشتی درمانی
۰,۶۶	۸۹۱۹۴۷	مذهبی فرهنگی

(مأخذ: تحلیل یافته‌های تحقیق بر اساس داده‌های طرح جامعه شهر شیراز، ۱۳۹۷)

مقایسه تطبیقی سرانه کاربری‌های خدماتی شهر شیراز با سرانه‌های خدماتی طرح جامع شهر شیراز در سال ۱۳۶۸ نشان می‌دهد، که سرانه‌های خدماتی مورد بررسی در این پژوهش شامل کاربری‌های پارک و فضای سبز، آموزشی، ورزشی فرهنگی مذهبی و بهداشتی درمانی از سرانه‌های پیشنهادی طرح جامع سال ۱۳۶۸ و محقق نشده است (جدول ۶).

جدول ۶- مقایسه تطبیقی سرانه کاربری‌های خدمتی شهر شیراز

وضعیت	سرانه وضع موجود سال ۱۳۸۵ (مترمربع)	سرانه پیشنهادی طرح جامع سال ۱۳۶۸ (مترمربع)	کاربری
عدم تحقق	۲,۲۹	۸,۳۷	پارک و فضای سبز
عدم تحقق	۱,۰۱	۲,۲۲	آموزشی
عدم تحقق	۰,۶۸	۱,۰۱	ورزشی
عدم تحقق	۰,۵۹	۰,۹۵	بهداشتی درمانی
عدم تحقق	۰,۶۶	۰,۸۲	فرهنگی مذهبی

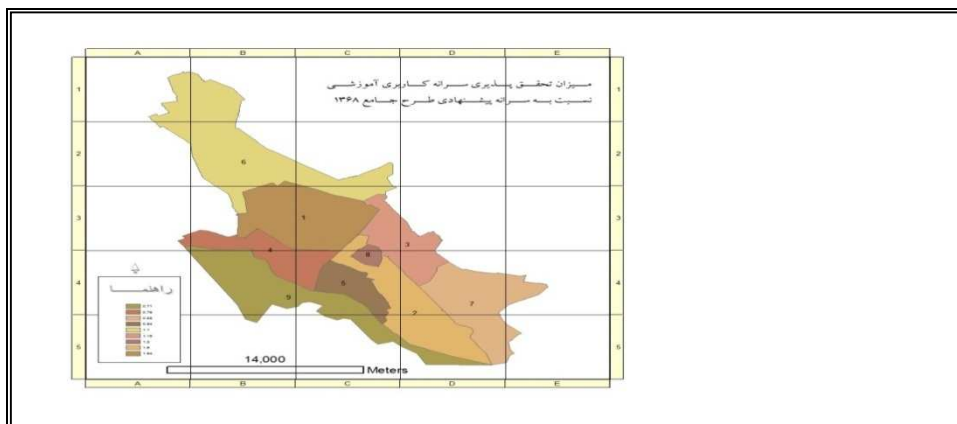
(مأخذ: تحلیل یافته‌های تحقیق بر اساس داده‌های طرح جامعه شهر شیراز، ۱۳۹۷)

جدول ۷، مقایسه تطبیقی سرانه کاربری‌های خدماتی مناطق کلانشهر شیراز با سرانه طرح جامع کلانشهر شیراز در سال ۱۳۶۸ را نشان می‌دهد، بر مبنای داده‌های اخذ شده از مهندسین مشاورین شهر و خانه، سرانه کاربری پارک و فضای سبز در کلیه مناطق از سرانه پیشنهادی طرح جامع سال ۱۳۶۸ کمتر می‌باشد. سرانه کاربری آموزشی همه مناطق شهر شیراز نیز از سرانه پیشنهادی طرح جامع سال ۱۳۶۸ کمتر است. سرانه کاربری ورزش همه مناطق شهر شیراز به غیر از منطقه ۲ با ۱/۷۶ از سرانه پیشنهادی طرح جامع سال ۱۳۶۸ کمتر است. سرانه کاربری بهداشتی - درمانی منطقه ۱ با سرانه ۱/۵۹ و منطقه ۲ با سرانه ۱/۴۳ از سرانه پیشنهادی طرح جامع سال ۱۳۶۸ بالاتر و سایر مناطق کمتر است. همچنین سرانه کاربری فرهنگی - مذهبی منطقه ۱ با سرانه ۰/۹۶، منطقه ۳ با سرانه ۰/۹ و منطقه ۸ با سرانه ۴/۰۳ از سرانه پیشنهادی طرح جامع سال ۱۳۶۸ بالاتر و سایر مناطق کمتر است.

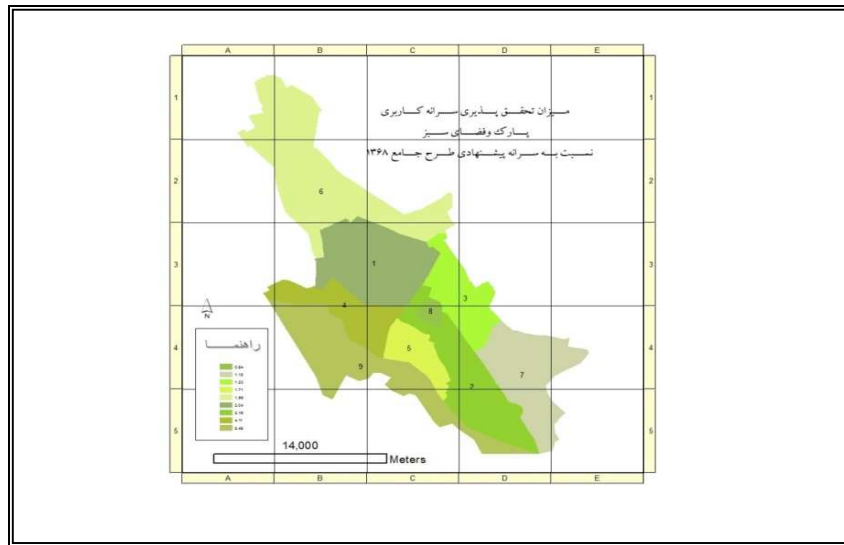
جدول ۷- میزان تحقق پذیری سرانه کاربری‌های خدماتی مناطق شهر شیراز نسبت به سرانه پیشنهادی طرح جامع ۱۳۶۸

شرح	فضای سبز	آموزشی	ورزشی	بهداشتی درمانی	مذهبی فرهنگی
۱	۲,۰۴	۱,۶۴	۰,۸۱	۱,۵۹	۰,۹۶
۲	۲,۱۶	۱,۶۰	۱,۷۶	۱,۴۳	۰,۵۲
۳	۱,۰۲۳	۱,۱۵	۰,۷۷	۰,۴۷	۰,۹۳
۴	۴,۱۱	۰,۷۶	۰,۴۱	۰,۲۷	۰,۳۰
۵	۱,۷۱	۰,۹۴	۰,۳۱	۰,۲۲	۰,۳۴
۶	۱,۹۹	۱,۱۰	۰,۲۶	۰,۱۷	۰,۲۲
۷	۱,۱۵	۰,۸۵	۰,۶۹	۰,۰۵	۰,۲۷
۸	۰,۶۴	۱,۲۰	۰,۱۳	۰,۳۱	۴,۰۳
۹	۵,۴۶	۰,۷۱	۰,۳۸	۰,۱۵	۰,۲۶

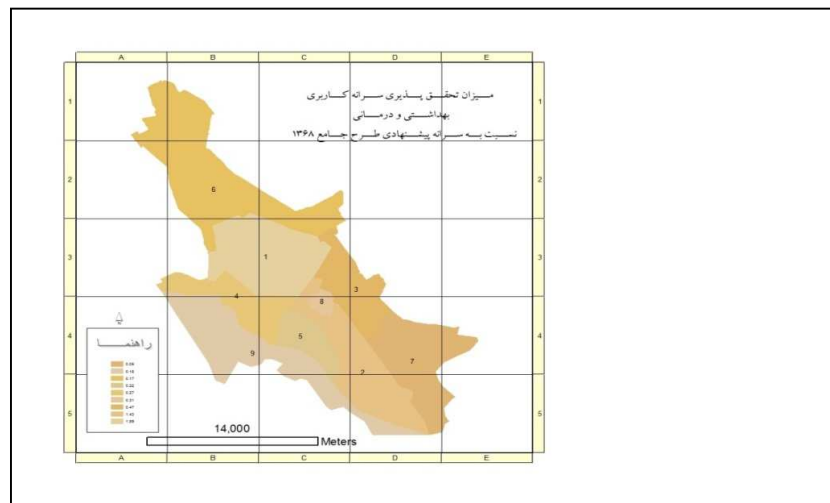
منبع: تحلیل یافته‌های تحقیق بر اساس داده‌های طرح جامعه شهر شیراز، ۱۳۹۷.

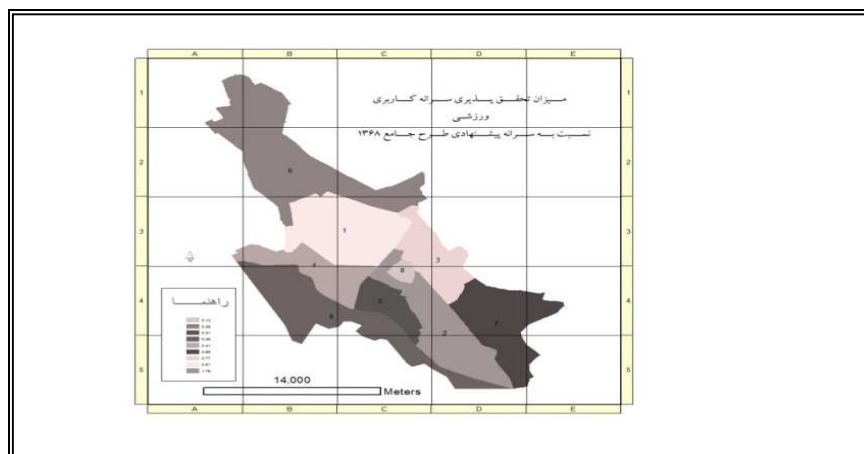
شکل ۴- میزان تحقق پذیری سرانه کاربری آموزشی مناطق شهر شیراز نسبت به سرانه پیشنهادی طرح جامع ۱۳۶۸

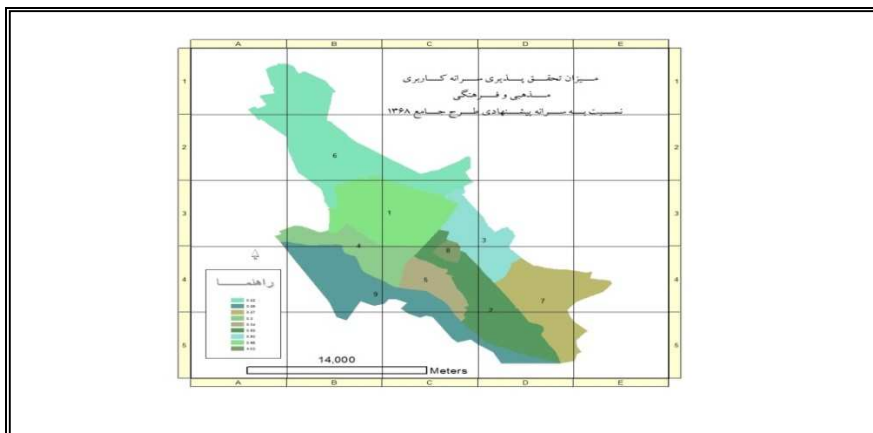
شکل ۵- میزان تحقق پذیری سرانه کاربری پارک و فضای سبز مناطق شهر شیراز نسبت به سرانه پیشنهادی طرح جامع

شکل ۶- میزان تحقق پذیری سرانه کاربری بهداشتی و درمانی مناطق شهر شیراز نسبت به سرانه پیشنهادی طرح جامع نقشه

شکل ۷- میزان تحقق پذیری سرانه کاربری ورزشی مناطق شهر شیراز نسبت به سرانه پیشنهادی طرح جامع

شکل ۸- میزان تحقق پذیری سرانه کاربری فرهنگی و مذهبی مناطق شهر شیراز نسبت به سرانه پیشنهادی طرح جامع

جدول ۸- کاربری های خدماتی مناطق شهر شیراز نسبت به سرانه پیشنهادی شورای عالی شهرسازی و معماری

سرانه پیشنهادی	۱۳۸۵	شرح
بیشتر از ۸	۲,۲۹	پارک و فضای سبز
بین ۵ تا ۳	۱,۳۵	آموزشی
بین ۲ تا ۱/۲	۰,۶۸	ورزشی
بین ۲/۵ تا ۱	۰,۵۹	بهداشتی درمانی
۰/۷۵ تا ۰/۵	۰,۶۶	فرهنگی مذهبی

(مأخذ: تحلیل یافته های تحقیق بر اساس داده های طرح جامعه شهر شیراز، ۱۳۹۷)

بکارگیری روش آنتروپی

این روش بر اساس پراکندگی مقادیر شاخصها، اوزان مربوط به هر شاخص را حساب می کند. آنتروپی قابلیت آن را دارد تا در صورتی که تصمیم گیرندگان ارزیابی اولیه از اهمیت شاخصها را داشتند، آن را در یافت کرده، اوزان بدست آمده بر اساس مدل تعدیل کنند. بنابراین وقتی که داده های یک ماتریس تصمیم گیری بطور کامل مشخص شده باشند، روش آنتروپی می تواند برای ارزیابی وزنها به کار رود (مومنی: ۹۶: ۱۳۸۲). آنتروپی بوسیله توزیع احتمال مشخص P_i بیان می شود. اندازه گیری عدم اطمینان بوسیله شانون بصورت رابطه (۱) بیان می شود (حکمت نیا و موسوی، ۱۳۸۵: ۱۸۹).

$$\text{رابطه (۱): } E_i = S(p_1, p_2, \dots, p_n) = -K \sum_{i=1}^n [P_i - \ln P_i]$$

در این رابطه K یک مقدار ثابت است. از آنجا که از رابطه فوق در محاسبات آماری استفاده می شود آنتروپی توزیع احتمال P_i نامیده می شود. واژگان آنتروپی و عدم اطمینان در یک مفهوم به کار می روند.

جدول ۹- مقادیر به دست آمده از آنتروپی

مناطق	فضای سبز	آموزشی	ورزشی	بهداشتی درمانی	مذهبی فرهنگی
۱	۲,۰۴	۱,۶۴	۰,۸۱	۱,۵۹	۰,۹۶
۲	۲,۱۶	۱,۶۰	۱,۷۶	۱,۴۳	۰,۵۲
۳	۱,۰۲۳	۱,۱۵	۰,۷۷	۰,۴۷	۰,۹۳
۴	۴,۱۱	۰,۷۶	۰,۴۱	۰,۲۷	۰,۳۰

۰,۳۴	۰,۲۲	۰,۳۱	۰,۹۴	۱,۷۱	۵
۰,۲۲	۰,۱۷	۰,۲۶	۱,۱۰	۱,۹۹	۶
۰,۲۷	۰,۰۵	۰,۶۹	۰,۸۵	۱,۱۵	۷
۴,۰۳	۰,۳۱	۰,۱۳	۱,۲۰	۰,۶۴	۸
۰,۲۶	۰,۱۵	۰,۳۸	۰,۷۱	۵,۴۶	۹

منبع: تحلیل یافته های تحقیق بر اساس داده های طرح جامعه شهر شیراز، ۱۳۹۷.

ابتدا محتوای اطلاعات موجود در ماتریس فوق را بصورت نرمال شده مطابق رابطه (۲) استخراج می شود تا مقادیر بهنجار شده بدست آید.

$$P_{ij} = \frac{r_{ij}}{\sum_{i=1}^m r_{ij}} ; \forall ij \quad \text{رابطه (۲)}$$

جدول ۱۰- محاسبه اوزان

مناطق	فضای سبز	آموزشی	ورزشی	بهداشتی درمانی	مذهبی فرهنگی
۱	۰,۰۹	۰,۱۵	۰,۱۴	۰,۳۳	۰,۱۲
۲	۰,۰۹	۰,۱۵	۰,۳۱	۰,۲۹	۰,۰۶
۳	۰,۰۴	۰,۱۱	۰,۱۴	۰,۱۰	۰,۱۱
۴	۰,۱۷	۰,۰۷	۰,۰۷	۰,۰۶	۰,۰۴
۵	۰,۰۷	۰,۰۹	۰,۰۵	۰,۰۵	۰,۰۴
۶	۰,۰۸	۰,۱۰	۰,۰۵	۰,۰۳	۰,۰۳
۷	۰,۰۵	۰,۰۸	۰,۱۲	۰,۰۱	۰,۰۳
۸	۰,۰۳	۰,۱۱	۰,۰۲	۰,۰۶	۰,۴۹
۹	۰,۲۳	۰,۰۷	۰,۰۷	۰,۰۳	۰,۰۳

(مآخذ: تحلیل یافته های تحقیق بر اساس داده های طرح جامعه شهر شیراز، ۱۳۹۷)

سپس برای محاسبه E_j از مجموعه P_{ij} ها به ازای هر مشخصه از تابع زیر استفاده می شود:

$$E_j = -K \sum_{i=1}^n a_{ij} \log(a_{ij}) \quad \text{رابطه (۳)}$$

$$k = \frac{1}{\log(m)} \quad \text{که در آن}$$

جدول ۱۱- محاسبات میانی

	E_5	E_4	E_3	E_2	E_1
E	۰,۰۰۹	۰,۰۹۹	۰,۰۸۹	۰,۰۸۳	۰,۰۹۲

در مرحله بعد عدم اطمینان یا درجه انحراف d_j از اطلاعات ایجاد شده به ازای شاخص J ام را از تابع شماره ۴ بدست

می آوریم:

$$d_j = 1 - E_j ; \forall j \quad \text{رابطه (۴)}$$

جدول ۱۲- محاسبات میانی

مجموع	D_5	D_4	D_3	D_2	D_1	$(1-E)=D$
۴,۵۲۸	۰,۹۰۱	۰,۹۰۱	۰,۹۱۱	۰,۹۱۷	۰,۹۰۸	

d_j محاسبه شده بیان می کند شاخص مربوط به j چه میزان اطلاعات مفید برای تصمیم گیری در اختیار تصمیم گیرنده قرار می دهد. در نهایت می توان با استفاده از تابع شماره ۵ میزان وزن شاخص ها را محاسبه نمود.

$$W_j = \frac{d_j}{\sum_{j=1}^n d_j} \quad \text{رابطه (۵)}$$

جدول ۱۳- محاسبات میانی

وزن	W_1	W_2	W_3	W_4	W_5	مجموع
	۰,۲۰۰۲	۰,۲۰۲۱	۰,۲۰۰۷	۰,۱۹۸۵	۰,۱۹۸۵	۱

مدل جمع وزنی

شاید بتوان مدل جمع وزنی را بهترین روش تصمیم گیری چند شاخصه تلقی کرد که اولین بار در سال ۱۹۵۷ محققان و برنامه ریزان اقتصادی، از آن جهت انتخاب های سیاست های سرمایه گذاری در بخش تجارت استفاده کرده اند (Soo, 2004: 51). اگر در این مدل M گزینه و N شاخص وجود داشته باشد پس بهترین گزینه آن است که بر اساس تابع مذکور بیشترین جمع را به خود اختصاص بدهد.

$$A_{wsm} = \max \sum_{j=1}^N q_{ij} w_j \quad \text{رابطه (۶)}$$

که A_{wsm} مجموع امتیازات در خصوص بهترین گزینه، N تعداد شاخصهای تصمیم گیری، q_{ij} ارزش واقعی i ام آلترناتیو تحت j ام شاخص و w_j نیز وزن اهمیت j ام شاخص است.

جدول ۱۴- محاسبات میانی

۱	۰,۴۰۸۳	۰,۳۳۱۴	۰,۱۶۲۵	۰,۳۱۵۶	۰,۱۹۰۵
۲	۴,۴۰۶۴	۲,۶۲۴	۱,۴۲۵۶	۲,۲۷۳۷	۰,۴۹۹۲
۳	۲,۰۸۶۹۲	۱,۸۸۶	۰,۶۲۳۷	۰,۷۴۷۳	۰,۸۹۲۸
۴	۸,۸۷۷۶	۱,۲۱۶	۰,۷۲۱۶	۰,۲۸۶۱	۰,۱۵۶
۵	۱,۷۴۹۳۳	۱,۰۸۱	۰,۲۳۸۷	۰,۱۰۳۷	۰,۳۱۶۲
۶	۸,۱۷۸۹	۰,۸۳۶	۰,۱۰۶۶	۰,۰۴۵۹	۰,۰۶۶
۷	۱,۹۶۶۵	۰,۷۹۹	۰,۲۱۳۹	۰,۰۱۱	۰,۰۹۱۸
۸	۱,۲۷۳۶	۱,۳۲	۰,۰۳۳۸	۰,۰۵۲۷	۰,۸۸۶۶
۹	۶,۲۷۹	۰,۶۰۳۵	۰,۲۶۲۲	۰,۰۰۷۵	۰,۰۷۰۲

(مأخذ: تحلیل یافته های تحقیق بر اساس داده های طرح جامعه شهر شیراز، ۱۳۹۷)

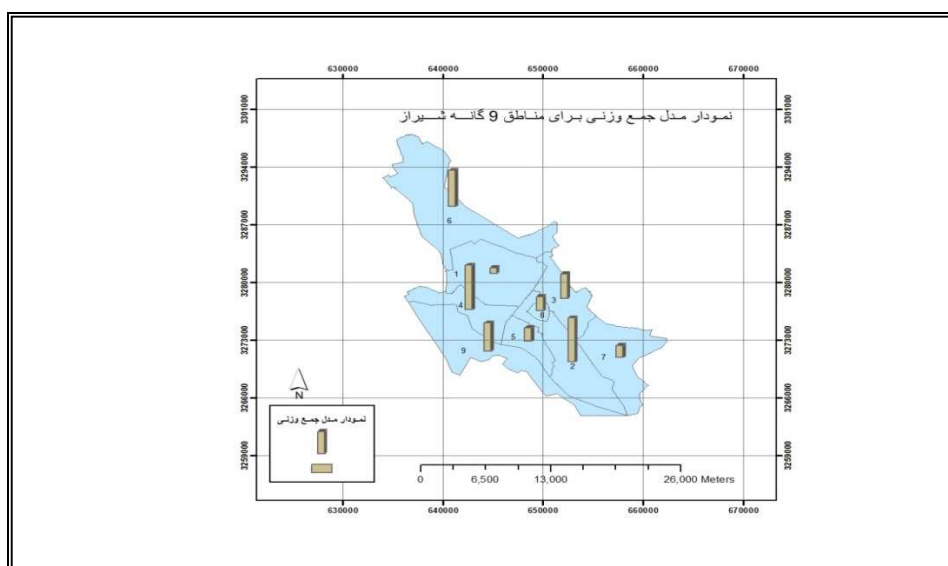
جدول (۱۵) رتبه بندی مدل جمع وزنی را نسبت به تفکیک مناطق نمایش می دهد.

جدول ۱۵- محاسبات میانی

رتبه بندی مدل جمع وزنی	
۱۱,۳۵۷۳	۴
۱۱,۲۲۸۹	۲
۹,۲۳۳۴	۶
۷,۲۲۲۴	۹
۶,۲۳۶۷۲	۳
۳,۵۶۶۷	۸
۳,۴۸۸۶۳	۵
۳,۰۸۲۲	۷
۱,۴۰۸۵۷	۱

(مأخذ: تحلیل یافته های تحقیق بر اساس داده های طرح جامعه شهر شیراز، ۱۳۹۷)

شکل (۹) نمودار جمع وزنی مناطق ۹ گانه شهر شیراز را نشان می دهد.

شکل ۹- نمودار وزنی و رتبه بندی مناطق ۹ گانه شهر شیراز

بنابراین بهترین گزینه منطقه ۲ است که بیشترین میزان پایداری محیطی را دارد پس رتبه بندی میزان تحقق پذیری طرح جامع را برای مناطق شهری شهر شیراز می توان بصورت زیر نوشت:

$$۱ < ۷ < ۵ < ۸ < ۳ < ۹ < ۶ < ۲ < ۴$$

تحلیل جمعیت

شهر شیراز در طی دهه های ۱۳۳۵ تا ۱۳۹۰ از رشد جمعیتی بالایی برخوردار بوده است. در دهه ۳۵-۴۵ دارای نرخ رشد ۴/۷ درصد، در دهه ۴۵-۵۵ نرخ رشد ۴/۹ درصد، در دهه ۵۵-۶۵ با نرخ رشد ۶/۳۹ درصد، در دهه ۶۵-۷۵، نرخ رشد ۲/۱۷ درصد، در دهه ۷۵-۸۵ نرخ رشد ۱/۵۴ درصد و بالاخره در دهه ۸۵-۹۰ نرخ رشدی معادل ۳/۵ درصد را دارا بوده است. دلایل افزایش شدید جمعیت در دهه های ۴۵-۶۵ را می توان در سیاست های دولتی عدم کنترل جمعیت در سطح ملی، وقوع جنگ ایران و عراق و ورود مهاجرین جنگی و مهاجرپذیری شدید شهر شیراز در این دوران دانست. اما از

دهه ۶۵-۸۵ پایان جنگ و بازگشت بخشی از مهاجرین جنگی، بکارگیری سیاست‌های کنترل جمعیتی از سوی دولت در سطح ملی، پایین آمدن سطح باروری با افزایش آگاهی اجتماعی، مشکلات اقتصادی تأمین خانوارهای پرجمعیت و افزایش اشتغال زنان، این رشد جمعیتی کاهش یافت.

جدول ۱۶- وضعیت جمعیت

سال	جمعیت
۱۳۳۵	۱۷۰۶۵۹
۱۳۴۵	۲۸۳۳۷۶
۱۳۵۵	۴۵۷۵۱۶
۱۳۶۵	۴۵۷۵۱۶
۱۳۷۵	۱۰۵۳۰۲۵
۱۳۸۵	۱۲۲۷۳۳۱
۱۳۹۰	۱۴۶۰۶۶۵

کاهش نرخ رشد جمعیت از ۶/۴ درصد بین سالهای ۱۳۵۵-۶۵ به ۲/۱۷ درصد بین سالهای ۱۳۶۵-۷۵ و ۱/۵۴ درصد بین سال‌های ۱۳۷۵-۱۳۸۵ و به ۳/۵ درصد بین سالهای ۸۵ تا ۹۰ رسیده است.

جدول ۱۷- وضعیت رشد جمعیت

سال	رشد
۱۳۳۵-۱۳۴۵	۴/۷
۱۳۴۵-۱۳۵۵	۴/۹
۱۳۵۵-۱۳۶۵	۶/۴
۱۳۶۵-۱۳۷۵	۲/۱۷
۱۳۷۵-۱۳۸۵	۱/۵۴
۱۳۸۵-۱۳۹۰	۳/۵

به طور کلی می‌توان نتیجه گرفت که نقش برنامه‌ریزی شهری و سرنوشت نهایی طرح‌های شهری تا حدود زیادی به میزان امکان مداخله و نظارت بر نحوه استفاده از زمین شهری وابسته است.

نتیجه‌گیری

این پژوهش با هدف بررسی تحقق‌پذیری کاربری‌های خدماتی شهر شیراز در طرح جامع و تفصیلی می‌باشد که با مطالعه و بررسی جامعه آماری کاربری‌های خدماتی مناطق شهر شیراز شامل پارک و فضای سبز، آموزشی، ورزشی، بهداشتی درمانی و مذهبی و فرهنگی و مقایسه سرانه‌های وضع موجود و پیشنهادی طرح جامع دوم (۱۳۶۸) با سرانه‌های مصوب شورایی شهری و معماری و بازنگری طرح تفصیلی؛ سنجش روند تعادل و توازن فضایی کاربری‌های خدماتی مناطق شهر شیراز را انجام نموده است. از رتبه بندی مناطق از لحاظ تحقق‌پذیری سرانه کاربری‌های خدماتی مناطق نسبت به سرانه پیشنهادی طرح جامع ۱۳۶۸، صورت گرفته است. نتایج نشان می‌دهد که سرانه کاربری‌های خدماتی طرح جامع شهر شیراز پس از گذشت بیش از دو دهه تحقق پیدا نکرده است. رتبه بندی میزان تحقق‌پذیری طرح جامع را برای مناطق شهری شهر شیراز می‌توان بصورت زیر نوشت:

$$۱ < ۷ < ۵ < ۸ < ۳ < ۹ < ۶ < ۲ < ۴$$

بنابراین مناطق ۴،۲۶ بیشترین پایداری محیطی و مناطق ۵ و ۷ کمترین آن را داشته اند که این امر بیانگر پراکنش فضایی نامناسب و ناعادلانه کاربری‌های خدماتی در سطح مناطق شهر شیراز است و تحلیل کاربری‌ها با شاخص‌های ظرفیت و عدالت اجتماعی حاکی از آشفتگی کمی و کیفی در کاربری‌های نواحی نه گانه شهر شیراز است. لذا با توجه به مطالعات صورت گرفته می‌توان اظهار داشت که در راستای تحقق اهداف طرح های جامع، فرایند ارزیابی به مثابه مدیریتی، جایگاه مناسب و لازم را در نظام برنامه ریزی نداشته است، بدین منظور باید ابتدا نقاط ضعف و قدرت آنها بطور علمی شناسایی شده و باز خورد آن در نظام برنامه ریزی انعکاس یابد. اگر ارزیابی تحقق پذیری طرح در مراحل فرایند انجام طرح ها صورت گیرد موجب شناسایی نقاط ضعف و برطرف نمودن همزمان میگردد. از سویی دیگر برنامه ها توسعه شهری باید جنبه فیزیکی داشته باشند و سیاستگذاری توسعه و تغییرات فیزیکی شهرها را به صورت کاملاً محلی انجام دهند. و برنامه ریزی بایستی از یک آینده نگری برخوردار باشد، و طرح تنها برای ده سال آینده پیشنهاد نشود، بلکه به نحوی ارائه گردد که در ارتباط با آینده شهر نیز قرار داشته باشد. و در نهایت اصول حاکم بر تهیه و اجرای هر طرح جامع شهری به طور صحیح انتخاب به کار گرفته شده باشد.

References:

- آقاجان، سلطان (۱۳۷۴). *ارزیابی طرح جامع قم*. پایان نامه کارشناسی ارشد تهران، دانشکده هنرهای زیبا، تهران.
- بهروان، هوشنگ (۱۳۷۷). *بررسی عملکرد طرح های جامع شهری، مورد شهر مهاباد*، پایان نامه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی شهری، تهران، دانشگاه تربیت معلم.
- پاپلی، یزدی، محمد حسین (۱۳۸۳). *عدالت اجتماعی و توسعه کاربرد فلسفه ایدئولوژی در آمایش سرزمین*، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۷۴، صص ۱۹-۶.
- پور احمد، احمد؛ حاتمی نژاد، حسین؛ حسینی، سیدهدادی (۱۳۸۵). *آسیب شناسی طرح های توسعه شهری در کتسور*، فصلنامه پژوهش های جغرافیایی، شماره ۵۸، تهران.
- ثابتی منش، احمد (۱۳۸۱). *ارزیابی طرح جامع شهر کرمانشاه با تاکید بر ابعاد فضایی - کالبدی*، پایان نامه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی شهری، تهران، دانشگاه تربیت معلم.
- حاتمی نژاد، حسین (۱۳۹۲). *سنجش الگوی توزیع فضایی خدمات شهری در منطقه ۵ شهر تهران به کمک مدل آنتروپی و ویلیا مسون*، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، سال ۲۹، شماره ۵ سوم، شماره پیاپی ۱۱۴، مشهد.
- حسن زاده دلیر، کریم؛ ملکی، سعید (۱۳۸۶). *بررسی تغییرات کاربری اراضی شهری در طرح جامع و تفصیلی شهر ایلام طی دهه ۸۲-۱۳۷۲*، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، شماره هشتم، مشهد، ۵۸-۳۲.
- حکمت نیا، حسن (۱۳۹۰). *تحلیل توزیع فضایی خدمات عمومی شهری با استفاده از روش استاندارد سازی داده ها، تاکسونومی عددی و مدل ضرب و ویژگی (مطالعه موردی: شهر اردکان)*، فصلنامه پژوهش های جغرافیایی انسانی، شماره ۷۷، تهران، ۱۷۸-۱۶۵.

- رستمی، مسلم؛ شاعلی، جعفر (۱۳۸۸). *تحلیل توزیع فضایی خدمات شهری در شهر کرمانشاه*، فصلنامه چشم انداز جغرافیایی، ۴ (۹)، رشت، ۴۰-۲۹.
- رضایی، رحیم (۱۳۷۹). *ارزیابی جغرافیایی طرح جامع شهر مرنند*، پایان نامه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی شهری تهران، دانشگاه تهران.
- رهنما، محمدرحیم (۱۳۸۷). *پژوهشی پیرامون طرح های تفصیلی شهری با تاکید بر کاربری های آموزشی و بهداشتی*، درمانی مشهد، انتشارات جهاد دانشگاهی مشهد.
- رهنمایی، محمدتقی؛ شاه‌حسینی، پروانه (۱۳۸۳). *فرایند برنامه ریزی شهری ایران*، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، تهران.
- زربافیان، مسعود (۱۳۷۲). *ارزیابی طرح جامع سنندج*، پایان نامه کارشناسی ارشد شهرسازی، تهران، دانشکده هنرهای زیبا، دانشگاه تهران.
- زنگی‌آبادی، علی (۱۳۹۳). *ارزیابی عوامل اثرگذار بر عدم تحقق پذیری طرح های جامع شهری در ایران و چالش‌های مربوط به آن (مطالعه موردی: محور تاریخی - فرهنگی منطقه ۶ شهر تبریز)*. مجله پژوهش و برنامه ریزی شهری، ۵ (۱۸)، مردشت، ۱۲۴-۱۱۱.
- سعیدنیا، احمد، (۱۳۸۳). *کتاب سبز راهنمای شهرداری ها*، جلد پنجم (طراحی شهری ایران)، انتشارات سازمان شهرداری‌ها و دهیاریهای کشور، چاپ اول، تهران، ص ۸۶.
- سعیدنیا، احمد (۱۳۸۲). *کاربری زمین شهری، کتاب سبز شهرداریها*، جلد دوم، انتشارات سازمان شهرداریها و دهیاریهای کشور، چاپ اول، تهران، ص ۹۶.
- شریفی، عبدالنبی (۱۳۸۵). *عدالت اجتماعی و شهر، تحلیلی بر نابرابری منطقه ای در شهر اهواز*، رساله دکتری جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران.
- شفیعی، حسن (۱۳۷۹). *ارزیابی طرح جامع اصفهان*. پایان نامه کارشناسی ارشد شهرسازی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه شیراز، ص ۲۷.
- شکوهی بیدهندی، محمدصالح؛ خلیجی، کیوان (۱۳۸۸). *مروری بر دلایل عدم تحقق طرح های جامع نمونه موردی: طرح جامع ششهر بانه*. مجله فضای جغرافیایی، ۱۰ (۳۵)، اهر، ۹۸-۷۵.
- شکوئی، حسن (۱۳۸۲). *اندیشه های نو در فلسفه جغرافیا*. جلد اول، تهران: انتشارات گیتا شناسی، ص ۳۵۵.
- شماعی، علی؛ عبداللهی، مهدی؛ حاجی نژاد، صادق (۱۳۹۲). *ارزیابی تحقق پذیری مولفه های توسعه فضایی - کالبدی طرح جامع شهر بیجار*. فصلنامه پژوهش های جغرافیای برنامه ریزی شهری، ۲ (۲)، ۲۷۶-۲۵۲.

غمامی، مجید (۱۳۸۳). *گزیده مطالعات طرح راهبردی توسعه کالبدی مجموعه شهری*. تهران، نشر مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران.

قربانی، رسول (۱۳۷۵). *ارزیابی طرح جامع ارومیه*. پایان نامه کارشناسی ارشد شهرسازی، تهران، دانشکده هنر های زیبا، دانشگاه تهران.

قربانی، رسول؛ جام کسری، محمد؛ میرزبکی، ملیحه (۱۳۹۲). *ارزیابی میزان انطباق مکانی در فرایند اجرای طرح های جامع شهری (مطالعه موردی، طرح جامع شهر بناب)*. نشریه جغرافیا و برنامه ریزی، ۱۸ (۴۹)، ۱۹۱-۲۱۶.

کلاتتری، علی (۱۳۸۵). *طرح های توسعه ی شری در دست اندازه سوء مدیریت ها، گفتگو با جلیل اللهیان* رئیس نهاد تهیه کننده طرح جامع تهران نشریه شهر و ساختمان، شماره ۴، تهران.

کلایه، محمود (۱۳۷۳). *ارزیابی طرح جامع اسلام شهر*. پایان نامه کارشناسی ارشد شهرسازی، تهران، دانشکده هنرهای زیبا، دانشگاه تهران.

مرصوصی، نفیسه (۱۳۸۳). *تحلیل فضایی عدالت اجتماعی در شهر تهران*. ماهنامه پژوهشی آموزشی شهرداری ها، تهران، انتشارات سازمان شهرداری ها، شماره ۶۵، ص ۹۱.

مزیتی، منوچهر، (۱۳۷۸). *برنامه ریزی تکثیر گرا*. برنامه ریزی و کالتی، ماهنامه شهرداری، شماره ۱ و ۲، تهران، ۴۴-۲۰.

مهندسین مشاور شارمند (۱۳۷۸)، *شیوه های تحقیق طرح های توسعه شهری*. بررسی تجارب تهیه و اجرایی طرح های توسعه شهری در ایران، انتشارات سازمان شهرداری های کشور، جلد دوم

مهندسین مشاور شارمند (۱۳۷۹). *شیوه های تحقیق طرح های توسعه شهری*، جلد دوم: تدوین شیوه های مناسب تهیه طرح های شهری در ایران، انتشارات سازمان شهرداری های کشور ایران، تهران.

وارثی، حمید رضا؛ قنبری، محمد؛ پور قیومی، حسین (۱۳۸۹). *ارزیابی میزان تحقق پذیری طرح جامع شهر جدید بیالود (جمعیت - اشتغال - مسکن)*. مجله جغرافیا و برنامه ریزی محیطی، ۲۳ (۴)، تبریز، ۲۸-۲.

هاروی، دیوید (۱۳۷۶). *عدالت اجتماعی و شهر*. ترجمه فره حسامیان و همکاران، تهران: انتشارات شرکت پردازش و برنامه ریزی شهری، چاپ اول، ص ۳۵۴.

هال، پیتر (۱۳۸۱). *برنامه ریزی شهری و منطقه ای*. ترجمه جلال تبریزی، انتشارات پردازش و برنامه ریزی شهری، تهران.

- Afrugh, E (1998). *Space and Social Inequality; Present a Model for Space Separable Chooses and it is Consequences*. Edition1, Tehran, Tarbiat Modaress University Press.
- Ali Akbari, E (2004). *Urban Development and Scial Pathology in iran*. journal of Geographical Researchm No.48, pp49-69.
- Barabdi, M (2005). *The ABC of City*. Edition1, Tehran, Municipality and Rural District; s Governing Organization Press.
- Gharkhloo, M., Sharifi, A (2004). *Creation, Physical Development & Social – economic Situation of Bored Towns (Case Study: Ein Sector 2 ahvaz)*. journal of Geographical.
- Gra, R (2002). *Scial Accounting Project and Accounting Organization and Society Privileging Engagement*. Imaaging New accounting Organizations and Society.
- Harvey, D (1996). *Gustice Nature and Geography of Difference*, Blakwell Publishers Oxford, AUK.
- Harvey, D (2000). *Social Justic and City*, Translated by Mohammdreza Haeri & Behrooz Monadizadeh, Process and Urban Planning Press.
- Jajrami, K., Kelteh, E (2006). *Comparison of Indexes of Qualities of Civil Living from the Citizens Point of View (Case study: Gonbad Ghaboos)*, Journal of Geography and Development.Vol.14, No8.pp6-18.
- Mcfarlane, C (2011). *Assemblage and critical urbanism*. City 15.2,204-24
- Miller, D (1999). *Principles of Social Justice*. Harvd College, USA.
- Minuchin, L (2012). A lineal city in the Pampas polities. Materialization and revolution in Wladimiro Acosta's vision for Buenos Aires Antipode 44(4), 911-931.
- Smith, D, M., Life quality (2002). *Human welfare and Social justice*, Translated by Hosein Hataminezhad & Hekmat Shah Ardabili, Political & Economic Ettela'at,17 ear, No.185-186, pp.160-173.
- Tretter, E.M (2012). *Contesting Sustainability: SMART Growth and Redevelopment of Austin's Eastside*. International Journal of Urban and Regional Research Vol.37 (1), pp.297-310.
- Ying longa Yizhen, G., Haoying, H (2012). *Spatiotemporal heterogeneity of urban planning implementation effectiveness: Evodence from five urban madter plans of Beijing*. Landscap and Urban Planning, Vol.108, No.2-4, pp.103-111.
- Zhu, Q (2013). *Master plan, plan adjustment and urban development reality under China's market transition: A case study of Nanjing*. Cities, Vol.30, pp.77-88.